

DE GRIEKSE OUDHEID IN VIJFTIG LEVENS

David Stuttard

DE GRIEKSE OUDHEID IN VIJFTIG LEVENS

DE GRIEKSE OUDHEID IN VIJFTIG LEVENS

David Stuttard

*Met 78 illustraties
waarvan 48 in kleur*

Thames & Hudson

Inhoud

Inleiding

Geschiedenis en identiteit in de klassieke Griekse wereld	8
--	----------

Hoofdstuk 1

Over goden en helden	14
-----------------------------	-----------

Hesiodus en Homerus: De geboorte van de goden en de tijdperken van de mens 18

Homerus en het begin van de biografie 20

De *Logographoi* en het begin van de geschiedschrijving 23

Hoofdstuk 2

Het tijdperk van de tirannen	26
-------------------------------------	-----------

PISISTRATUS (ca. 605? – 528) *Tiran van Athene* 27

POLYCRATES (? – 522) *Tiran van Samos* 34

SAPPHO (n. 630 – ca. 570) *Lyrisch dichteres* 38

PYTHAGORAS (ca. 570 – ca. 485) *Filosoof, mysticus en wiskundige* 42

MILO (ca. 555 – ?) *Worstelaar en generaal* 46

HIPPIAS (? – 490) *Tiran van Athene* 49

CLISTHENES (570 – 507?) *Democratisch hervormer* 52

HISTAEUS (? – 494?) *Tiran van Milete* 57

MILTIADES (ca. 554 – 489) *Tiran en generaal* 61

Hoofdstuk 3

Griekenland in gevaar	66
------------------------------	-----------

CIMON (ca. 510 – 450) *Politicus en generaal* 67

THEMISTOCLES (524 – 459) *Politicus en generaal* 75

LEONIDAS (ca. 540 – 480) *Koning van Sparta* 80

GELON (? – 478) *Tiran van Syracuse* 83

HIËRON (? – 467) *Tiran van Syracuse* 87

PINDARUS (ca. 522 – ca. 442) *Lyrisch dichter* 90

AESCHYLUS (525/4 – 456/5) *Tragediedichter* 93

Hoofdstuk 4

De eeuw van Pericles	98
PERICLES (495 – 429) <i>Staatsman en generaal</i>	100
HERODOTUS (ca. 484 – 420?) <i>Geschiedschrijver</i>	106
SOPHOCLES (497/6 – 405) <i>Tragediedichter en politicus</i>	110
EMPEDOCLES (ca. 495 – ?) <i>Filosoof en mysticus</i>	114
PROTAGORAS (490 – 420) <i>Filosoof</i>	117
PHIDIAS (ca. 480 – ca. 430) <i>Beeldhouwer</i>	119
ASPASIA (ca. 470 – ca. 400) <i>Intellectueel</i>	123

Hoofdstuk 5

Wereldoorlog	126
ALCIBIADES (450 – 404) <i>Politicus en generaal</i>	127
CLEON (? – 422) <i>Politicus en generaal</i>	134
THUCYDIDES (ca. 455 – ca. 395) <i>Generaal en geschiedschrijver</i>	137
ARISTOPHANES (ca. 446 – ca. 386) <i>Komedieschrijver</i>	141
EURIPIDES (ca. 485 – 406) <i>Tragediedichter</i>	143
ZEUXIS (460? – ?) <i>Schilder</i>	146
GORGIAS (485 – 380) <i>Filosoof en redenaar</i>	148
SOCRATES (469? – 399) <i>Filosoof</i>	151

Hoofdstuk 6

Terugslag	156
XENOPHON (ca. 430 – ca. 354) <i>Generaal, geschiedschrijver, literair innovator</i>	157
LYSANDER (? – 395) <i>Spartaanse generaal</i>	165
EPAMINONDAS (ca. 418 – 362) <i>Thebaanse generaal</i>	170
LYSIAS (445 – 380) <i>Redenaar en schrijver van redevoeringen en pleidooien</i>	175
DEMOSTHENES (384 – 322) <i>Redenaar en politicus</i>	178
PLATO (ca. 427 – 348/7) <i>Filosoof</i>	183
ARISTOTELES (385/4 – 322) <i>Filosoof</i>	188

Hoofdstuk 7

Het tijdperk van de heersers	194
ALEXANDER III (356 – 323) <i>Koning en veroveraar</i>	195
PTOLEMAEUS I (367 – 283) <i>Generaal en vorst</i>	207
DEMETRIUS VAN PHALERON (ca. 347 – ca. 283) <i>Gouverneur van Athene en geleerde</i>	212
MENANDER (342 – 291) <i>Komedieschrijver</i>	216
APELLES (vóór 360 – ca. 295?) <i>Schilder</i>	219
EPICURUS (341 – 270) <i>Filosoof</i>	222

Hoofdstuk 8

In de schaduw van Rome	226
PYRRUS VAN EPIRUS (319 – 272) <i>Koning en generaal</i>	228
APOLLONIUS VAN RHODOS (v. 270 – 235?) <i>Dichter en geleerde</i>	236
ARCHIMEDES (ca. 287 – 212) <i>Wiskundige en uitvinder</i>	239
ATTALUS I (269 – 197) <i>Koning en generaal</i>	242
PHILOPOIMEN (253 – 183) <i>Staatsman en generaal</i>	246
POLYBIUS (200 – 118) <i>Politicus en geschiedschrijver</i>	249

Hoofdstuk 9

Levens in een spiegel	254
<i>Kaarten</i>	260
<i>Verklarende woordenlijst</i>	264
<i>Tijdlijn</i>	266
<i>Wie is wie</i>	272
<i>Leessuggesties</i>	276
<i>Bronvermelding illustraties</i>	281
<i>Dankbetuigingen</i>	281
<i>Register</i>	282

Inleiding

Geschiedenis
en identiteit
in de klassieke
Griekse wereld

Wat wij nu de 'klassieke Griekse wereld' noemen, omvatte drie continenten en vele generaties. Op zijn hoogtepunt reikte het van het huidige Spanje in het westen tot India in het oosten en omvatte het de meeste landen ertussenin. Zelfs na de opkomst van Rome was er niet één man of stad die over deze landen in hun geheel regeerde, hoewel sommigen het probeerden. Wat deze uitgestrekte, ongelijksortige Griekse wereld feitelijk zijn wonderlijke gevoel van identiteit verleende, was de gedeelde taal. Hiermee konden zijn inwoners hun gemeenschappelijke overtuigingen en waarden verwoorden.

Veel van deze waarden werden samengebald in twee vroege literaire werken: de *Ilias* en de *Odyssee*. Twee epische gedichten waarin heel Griekenland verenigd werd tegenover een gemeenschappelijke vijand, wat in werkelijkheid nooit is gebeurd. Zelfs in deze gedichten echter dreigt de Griekse eenheid in gevaar te komen door egocentrische helden die wedijveren om als beste uit de strijd te komen. Hoewel het scenario van de gedichten grotendeels fictief was, weerspiegelde hun karakterisering de realiteit. Ook de klassieke Griekse geschiedenis werd gedomineerd door krachtige persoonlijkheden, van wie sommige streefden naar hun eigen roem of die van hun stad, terwijl andere de grenzen wilden verleggen van kennis en hun begrip van de wereld. Weer anderen wilden ideeën vastleggen die (in de woorden van de geschiedschrijver **Thucydides**) 'een bezit voor de eeuwigheid' zouden zijn.

Hoe individuele Grieken hun leven leidden, zegt veel over hun algemenere geschiedenis en maatschappij. In dit boek zullen we vijftig van zulke levens nader bekijken, over een periode van ruim zeshonderd jaar; vanaf het moment dat het Griekse alfabet net in gebruik was genomen totdat de Griekse wereld door het Romeinse Rijk werd geassimileerd. De geselecteerde levens weerspiegelen niet alleen de diversiteit van de Griekse situatie, maar behoren tot de invloedrijkste in de vroege westerse geschiedenis. Van heersers en generaals als **Pericles** en **Alexander de Grote** tot filosofen als **Empedocles** en **Plato**, schrijvers als **Herodotus** en **Sophocles**, schilders als **Apelles** en wetenschappers als **Archimedes**. Velen van hen bepaalden de manier waarop latere generaties de wereld bezagen en legden de fundamenten voor de samenlevingen waarin velen van ons vandaag de dag leven.

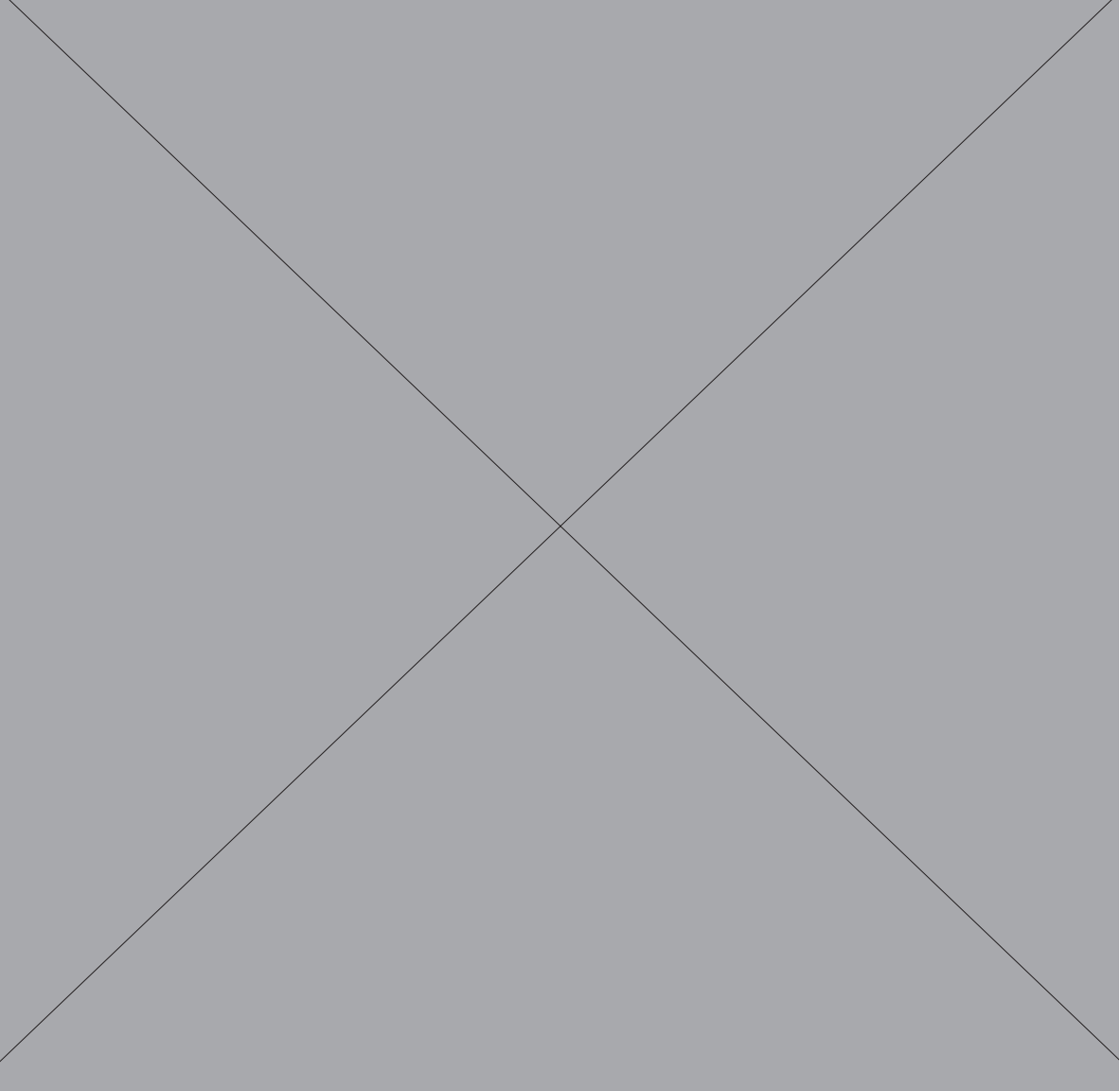
Niettemin waren ze allen kinderen van hun tijd. De wereld van Archimedes was bijna net zo vreemd voor **Pythagoras** als hij voor ons is; politieke oplossingen geopperd door **Clisthenes** zouden niet gewerkt hebben voor **Ptolemaeus I**. En terwijl **Leonidas** vreesde dat Perzië een grote dreiging zou betekenen voor Griekenland, voorzag **Philopoimen** dat die dreiging uit Rome zou komen. Alleen door de levens van zulke mensen te beschouwen binnen de context van hun tijd en maatschappij, kunnen we hen volledig begrijpen en hun impact op de wereld op de juiste waarde schatten. Dit boek streeft er dus niet naar om een verzameling van vijftig opzichzelfstaande biografieën te zijn, maar wil laten zien hoe die levens verweven waren in de textuur van de Griekse geschiedenis, en zodoende een nieuwe kijk bieden op de geschiedenis van Griekenland.

Veel van wat er in klassieke bronnen als biografische waarheid wordt gepresenteerd, is in feite verzonnen. Bedacht om onwetendheid te compenseren of mooier gemaakt voor het effect, zoals **Sappho's** zelfmoord uit liefdesverdriet, de verschillende en transcendente sterfgevallen van Empedocles, of de terloopse moord op Archimedes terwijl hij een wiskundig raadsel oploste. Zulke verzinsels zijn echter niet waardeloos. Aperte onwaarheden kunnen onthullend zijn; hun Griekse bedenkers verwachtten dat Griekse lezers ze (op z'n minst ten dele) zouden geloven, anders zouden ze die nooit hebben vastgelegd. Vaak onthult zulk mythologiseren verborgen, algemenere waarheden en werpt een waardevol licht op uithoeken van de klassieke Griekse ervaring die anders in vergetelheid zouden zijn geraakt. Daarom bevat dit boek, met de kanttekening dat ze onbetrouwbaar zijn, schaamteloos anekdotes en voorvallen van bedenkelijke herkomst. Daarbij zijn vele ervan heel vermakelijk.

Zeker, de betrouwbaarheid van vrijwel alle klassieke literaire bronnen is in bepaalde mate dubieus. Archeologische artefacten kunnen gedateerd worden, geverifieerd en wetenschappelijk geanalyseerd om met min of meer objectieve feiten te komen (zij het gekleurd door onze eigen interpretatie). Schriftelijke bronnen daarentegen zijn sowieso subjectief, en het toeval waardoor ze gespaard zijn gebleven, maakt het soms extra moeilijk om hun werkelijke relevantie te beoordelen. Het feit dat de geschiedenissen van Herodotus en Thucydides (net als de *Ilias* en de *Odyssee*) door latere generaties werden geprezen en hun kijk op het verleden beïnvloedden, garandeert niet hun accuraatheid. Van vele andere werken zijn nu nog slechts tantaliserende fragmenten over, ontdaan van hun oorspronkelijke context, waardoor het nog moeilijker wordt om hun betrouwbaarheid te bepalen. Vaak duiken ze op als citaten in het werk van latere geschiedschrijvers en commentatoren, wier oordeel (en oprechtheid) in twijfel kunnen worden getrokken. Zelfs de betrouwbaarheid van inscripties kan niet voetstoots worden aangenomen. Zaken rooskleuriger voorstellen is niet alleen iets van onze tijd: een gedenkteken kan bedoeld zijn als propaganda, terwijl particuliere brieven (of het nu originelen betreft die geconserveerd zijn in het zand van Egypte of documenten die zorgvuldig bewaard zijn en overgedragen, maar uiteindelijk van twijfelachtige herkomst, zoals de brieven van Plato) alleen die versie van persoonlijke waarheden weergeven die hun schrijvers naar buiten wilden brengen.

Een Griekse boogschutter en hopliet (heroïsch, zij het niet authentiek, naakt afgebeeld) tegenover een Perzische ruiter gekleed in een broek (wat de Grieken als barbaars zagen), op een laatvijfde-eeuwse amfora.

Een mozaïek uit Rome, uit de tweede of derde eeuw n.Chr., van Orestes en Iphigenia, kinderen van de legendarische Agamemnon, toont de allesdoordringende invloed van de Griekse mythologie.

Tegelijkertijd moet men zich altijd realiseren dat het merendeel van de Griekse literatuur slechts de helft van welk verhaal dan ook vertelt; het grootste deel ervan was geschreven door mannen. Om deze reden en vanwege de sterk op de man gerichte natuur van de Griekse maatschappij als geheel, waren de klassieke Griekse geschiedschrijving en biografie grotendeels op levens van mannen gericht. Omdat we het meeste ontleen aan literaire bronnen, weerspiegelt onze selectie van biografieën dit noodgedwongen. De informatie die we hebben over de twee vrouwen die hier aan de orde komen (Sappho en **Aspasia**, hoewel de levens van vele andere vrouwen verweven zijn door deze geschiedenis), is zelfs zo bevooroordeeld dat er na het verwijderen van

verzinsels en lasterpraat iets overblijft wat lijkt op de gebarsten mal van een beeldhouwer nadat het brons eruit is gehaald. We kunnen de corresponderende omtrekken van het standbeeld traceren, maar de solide vorm ontgaat ons. In zekere zin geldt dat voor elke biografie in dit boek.

Om te proberen de geschiedenis van de cultuur van de Griekse oudheid te volgen en de grote verscheidenheid ervan te benadrukken, zijn de levens in dit boek grofweg in generaties onderverdeeld. Elk hoofdstuk begint met een ‘aanhef’-leven, dat het merendeel van historische achtergrond bevat die men nodig heeft om de context van de andere, ‘ondergeschikte’ biografieën op waarde te kunnen schatten. Bij elkaar genomen, geven deze aanhefleven een schets van de Griekse geschiedenis van ongeveer 700 tot 100 (een continuïteit die versterkt wordt in de tijdlijn, waar net als in de tekst alle data v.Chr. zijn, tenzij anders aangegeven), waarbij de andere levens assisteren om de details gestalte te geven. Ook kunnen de levens op zichzelf gelezen worden en in willekeurige volgorde. Onvermijdelijk komen sommige gebeurtenissen terug in diverse biografieën (bijvoorbeeld de slagen bij Marathon of Ipsus), maar het boek probeert zo veel mogelijk herhaling te voorkomen. De nadruk ligt op de vraag waarom een gebeurtenis belangrijk was voor het leven in kwestie.

Door ons te concentreren op deze ‘belangrijke levens’, wordt het duidelijk hoeveel verbanden er tussen veel van deze levens waren. Neem bijvoorbeeld **Polycrates**, de heerser uit de zesde eeuw over het oostelijke Egeïsche eiland Samos, waar hij een enorme tempel bouwde voor Hera. Democedes (een bijrolacteur in ons grotere verhaal), de lijfarts van Polycrates, trouwde met de dochter van **Milo**, een Olympische worstelaar uit Croton in Zuid-Italië. En door zijn vriend de dichter Anacreon, was Polycrates verbonden met Xanthippus, de vader van de Atheense staatsman Pericles. Op zijn beurt was Pericles de voogd van **Alcibiades**, wiens vloot verslagen werd door de Spartaan **Lysander**, die (aan het begin van de vierde eeuw) werd aanbeden als een god op Samos, waar het feest van Hera (gevierd in de inmiddels eerbiedwaardige tempel van Polycrates) omgedoopt werd tot de Lysandreia. Of men het nu leuk vindt of niet, de klassieke wereld werd gevormd door zijn elite, en veel van zulke dwarsverbindingen duiken door het hele boek op.

De vijftig levens worden geflankeerd door korte hoofdstukken die betrekking hebben op tijdvakken die niet in de biografieën aan de orde komen. Ze behandelen ook twee belangrijke onderwerpen die cruciaal zijn voor dit boek: de ontwikkeling van de geschiedschrijving en de biografie. De oude Grieken waren op beide gebieden voortrekkers, en het is nauwelijks overdreven om te stellen dat een toenemend besef hiervan bijdroeg aan de manier waarop veel Grieken hun leven leidden en hun geschiedenis vormgaven.

Vanzelfsprekend leefden de onderwerpen van dit boek niet in een vacuüm. In de straten en markten van Byzantium tot Syracuse en Alexandrië kwamen ze in aanraking met talloze anderen zonder stem die als zwaarbewapende *hoplieten* vochten in de gevechtslinies, kinderen ter wereld brachten, marchandeerden op kades, hun druipende netten binnenhaalden, bloemen kweekten voor guirlandes of werkten in mijnen, in fabrieken en op velden om te helpen de klassieke Griekse wereld vorm te geven. Ook al kunnen we misschien niet de levens van ieder van hen traceren, toch zouden we hen niet moeten vergeten, want zonder hen zou niets van wat er geweest was hebben kunnen bestaan.

Hoofdstuk 1

Over goden en helden

Tijdens de slag bij Marathon in 490, onder het bloed in het gedrang van schilden en speren, aanschouwde de Atheense hopliet Epizelus een wonder. Hij zag een reusachtige, zwaarbewappende figuur met een lange baard op hem afkomen, gereed om toe te slaan. Op het laatste moment zwenkte het vijandelijke zwaard en Epizelus was gespaard. Maar hij was met blindheid geslagen, want de reus die hij had gezien was een halfgod (althans, dat beweerde hij later), en niemand kan ongestraft naar het goddelijke kijken.

Dit inkijkje in een leven dat anders vergeten zou zijn, werd opgetekend door **Herodotus**, wiens verslag van de oorlogen tussen Griekenland en Perzië wordt gerekend tot de eerste werken op het gebied van de westerse geschiedschrijving. Herodotus schreef in het midden van de vijfde eeuw. Hij was afkomstig van Halicarnassus op de westkust van Klein-Azië, reisde overal naartoe en sprak met iedereen, van Egyptische priesters en Ionische onderzoekers tot Atheense oorlogsveteranen als Epizelus, voor zijn onderzoek (*historie*) naar de oorzaken en gevolgen van de Perzische invasies van het Griekse vasteland in 490 en 480/79.

Herodotus' wereldbeeld was stevig verankerd in de geloofssystemen van zijn tijd. Net zoals Epizelus geloofde hij in goddelijke interventie. Pas tegen het einde van de vijfde eeuw schreef de Atheense **Thucydides**, in zijn rationaliserende verslag van de Peloponnesische Oorlog, een geschiedenis die probeerde verleden en heden te duiden zonder de ballast van het bovennatuurlijke, puur gericht op een menselijk niveau. Thucydides beseftte dat hij daarmee iets revolutionairs probeerde te doen. Zoals hij opmerkte: 'De meeste mensen accepteren tradities zoals ze tot hen komen, daarbij inbegrepen die van hun eigen land, zonder enige vorm van kritische evaluatie.'

Voor de vroege, nog ongeletterde gemeenschappen van Griekenland twee eeuwen voor de geboorte van Epizelus, verschaften zulke tradities, zelfs als ze niet onderzocht werden, zeldzame banden met wat wij (maar niet zij) hun geschiedenis zouden noemen. Behalve wanneer het verleden inbreuk maakte op het heden (bijvoorbeeld in het geval van erfenissen of grondbezit), was er weinig reden waarom mensen überhaupt kritisch zouden moeten zijn of overmatig bezorgd over de juistheid van verhalen die

ze zich herinnerden van voorgaande generaties, met name wanneer verfraaiing of fantasie een mondeling verhaal amuserender zou maken. Desondanks weerhield het ontbreken van verifieerbaar materiaal de Grieken er niet van om tradities te vormen gebaseerd op hun verleden, die verbazingwekkend ver teruggingen in de tijd en op basis waarvan ze hun culturele identiteit ontwikkelden.

Tegenwoordig is men het erover eens dat voor de meeste mensen de kennis van hun familiegeschiedenis hooguit drie (of wellicht vier) generaties omvat. Deze kennis is gebaseerd op verhalen die men van grootouders heeft gehoord, waarvan de details vager worden naarmate ze verder teruggaan in het verleden. Voor de oude Grieken betekende mondelinge overlevering dat deze vage herinneringen zich uitstrekten over vele eeuwen. Rond de geboorte van Epizelus in de tweede helft van de zesde eeuw waren mensen dus bekend met verhalen die gesitueerd waren in samenlevingen van zes eeuwen daarvoor. Het bewijs hiervoor kan nu ontdekt worden door middel van archeologie. De oudste van dergelijke verhalen, bevolkt met personages als Heracles, Theseus en Jason, werd geplaatst rond de dertiende eeuw, terwijl de Trojaanse Oorlog, die door zowel Herodotus als Thucydides werd gezien als historisch, traditioneel werd geplaatst in de vroege twaalfde eeuw. De derde-eeuwse polyhistor Eratosthenes dateerde de plundering van Troje op 1184.

Mondelinge gedichten vertelden hoe aristocratische Griekse gemeenschappen, geleid door koning Agamemnon van Mycene, zich verenigden om de wispelturige Helena terug te halen, die Sparta had verlaten voor de verlokking van een leven met de Trojaanse prins Paris. Tegenwoordig weten we dat een groot deel van het verhaal tot de mythologie behoort, maar zo recent als de jaren zeventig van de negentiende eeuw n.Chr. werd de Duitse archeoloog Heinrich Schliemann gedreven tot opgravingen bij Troje en Mycene, door zijn passie om te bewijzen dat de legenden op waarheid berustten en zijn overtuiging dat de personages van het epos ooit bestaan hadden. Beroemd is het verhaal dat hij een verborgen schat aan juwelen die gevonden werd bij Troje, toeschreef aan Helena zelf. En na het opgraven van een graf vol rijkdommen bij Mycene stuurde hij de Griekse koning een telegram: 'Ik heb het gezicht van Agamemnon gezien.'

Andere opgravingen eind negentiende en begin twintigste eeuw n.Chr. bij locaties uit de late bronstijd (ca. 1600–1100) brachten kleitabletten aan het licht waarop verslagen stonden die geschreven waren in een proto-Griekse taal, in een schrift dat tegenwoordig Lineair B wordt genoemd. Dit schrift werd pas in de jaren vijftig van de vorige eeuw ontcijferd, en de tabletten openbaarden een uiterst gestructureerde maatschappij die geobsedeerd was met het maken van verslagen en doodsbang voor aanvallen door 'volkeren van de zee'. Fysiek bewijs toonde de plotselinge ondergang aan van de Myceense beschaving in de twaalfde eeuw, toen veel paleizen verwoest werden door vuur. De identiteit van de Zeevolkeren, en of ze hiervoor verantwoordelijk waren, staat nog steeds ter discussie. Hoewel de oude Grieken schreven over de Dorische invasies (de toevloed van rondtrekkende krijgers, voorouders van de Spartanen en hun verwanten), levert archeologie geen bewijs voor de komst van nieuwe culturen op het Griekse vasteland. In plaats daarvan werd de sociale desintegratie van de zogenaamde Griekse

middeleeuwen geleidelijk vervangen door aristocratische en grotendeels agrarische samenlevingen, die in de zesde eeuw nog steeds de boventoon voerden.

Toen het Myceense Griekenland ineenstortte, verdwenen het geschreven woord en de verslagen, maar in het midden van de achtste eeuw werd een alfabet in gebruik genomen, gebaseerd op dat van de Phoeniciërs. De gevolgen waren ingrijpend. Nu werd het schrift niet alleen gebruikt voor het bijhouden van verslagen, maar ook om de mondelinge dichtkunst te behouden en te verfijnen die de aangedikte herinneringen aan het Griekse verleden vastlegde. Al gauw hielp literatuur lege plekken te vullen die door vergeten voorouders waren achtergelaten en bij het smeden van een Griekse identiteit, waarvan de eerste epische dichtwerken – toegeschreven aan Homerus en Hesiodus – getuigen.

Hesiodus en Homerus: De geboorte van de goden en de tijdperken van de mens

Zoals de meeste volkeren zochten de Grieken een verklaring voor het heden in het verleden. Een algemeen aanvaarde opvatting over hun verste herkomst duikt op in *Theogonia* (De geboorte van de goden), een ‘didactisch epos’ uit de late achtste eeuw, iets meer dan duizend regels lang, dat toegeschreven wordt aan de dichter Hesiodus. Over de auteur is niet meer bekend dan wat er in de tekst zelf te vinden is. In *Erga kai hemerai* (Werken en dagen), een verkenning van de rituelen van de beschaving door middel van de landbouw, dat ook op zijn naam staat, neemt hij echter de hoedanigheid aan van een Boeotische boer. Zoals we zullen zien, namen ‘biografen’ uit de oudheid dergelijke interne literaire feiten dikwijls kritiekloos over. Dankzij hen wordt de nederige afkomst van Hesiodus nog steeds algemeen geaccepteerd. In werkelijkheid was Hesiodus waarschijnlijk een uiterst verfijnd auteur die werkte in de uit het Nabije Oosten stammende traditie van de ‘wijsheidspoëzie’. Hij vervaardigde literaire dichtregels die door rondtrekkende barden gedeclameerd werden, om zo aristocratische toehoorders te onderwijzen, te informeren en te vermaken.

Na beschreven te hebben hoe de wereld uit Chaos is geschapen, schetst *Theogonia* de geboorte en de generaties van de goden, waarbij de mythische prehistorie gepresenteerd wordt als een cyclus van worstelingen van zonen die hun vaders opvolgen in hun honger naar macht: eerst grijpt Uranus de Olympische troon, dan Cronus en ten slotte Zeus. Later beschrijft *Theogonia* hoe, toen de aarde bevolkt werd door bizarre beesten, barbaarse reuzen probeerden de beschaafde orde van de goden omver te werpen. Hoewel *Erga kai hemerai* duidelijk meer geworteld is in de realiteit, wordt hier ook een gevaarlijke wereld opgevoerd, waar overal goden en geesten om de hoek loeren, en het per ongeluk achterlaten van een lepel in een beslagkom of het met ongewassen handen door een rivier waden straf van de goden kan opwekken.

In een voorwetenschappelijk tijdperk (zonder het vocabulaire of de bijbehorende bewuste objectiviteit om abstracte gedachten te verwoorden) boden zulke verhalen een manier om de wereld te begrijpen, al zal de mate waarin ze letterlijk werden genomen nogal gevarieerd hebben. Hesiodus begint *Theogonia* met een waarschuwing niet alles te geloven wat hij schrijft en beweert dat hij, terwijl hij zijn kuddes hoedde op de Helicon, de Muzen ontmoette, die hem begiftigden met ‘een heilige stem waarmee hij het verleden en

Een marmeren stèle uit de late derde of tweede eeuw, mogelijk Alexandrijns, toont de 'Vergoddelijking van Homerus': aanbidders benaderen de vergoddelijkte dichter, zittend links onder; boven: Zeus leunt achterover met zijn bliksemschicht, omringd door de Muzen.

de toekomst kon roemen'. Ze vertelden hem dat zij de beschikking hebben over de 'kennis om overtuigende leugens te verzinnen en de vaardigheid om, wanneer dat wordt verlangd, de waarheid te vertellen'. Lezers moeten op eigen risico hun ongelooft tijdelijk opschorten.

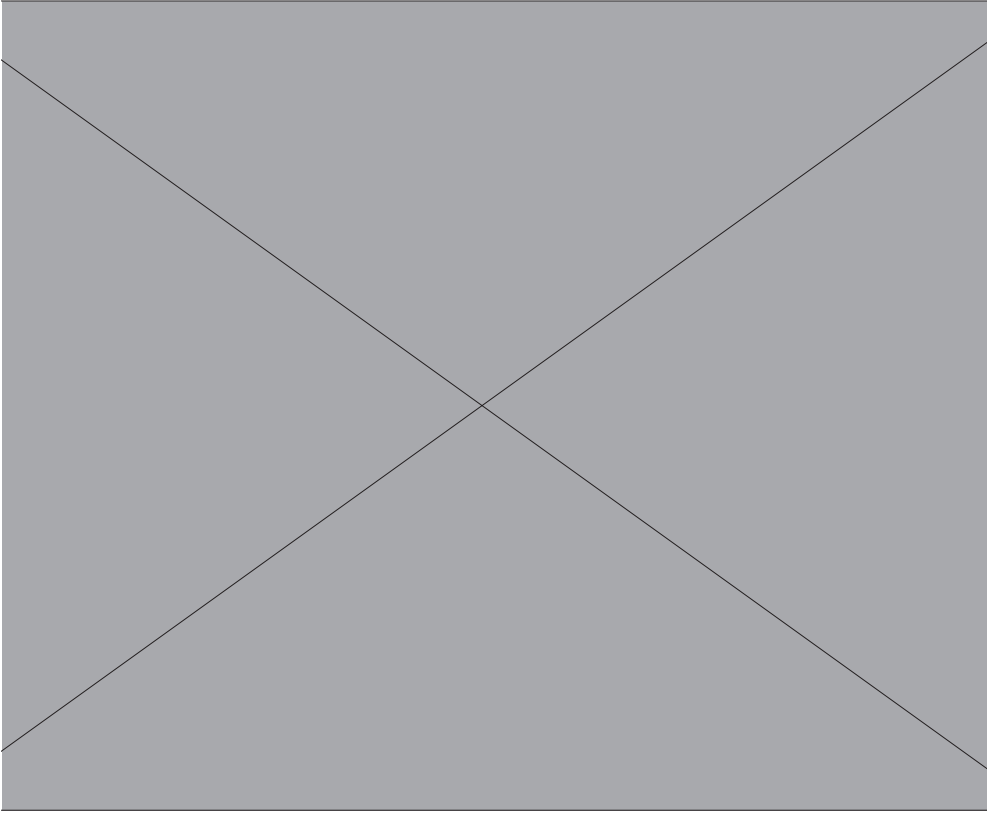
Erga kai hemera presenteert geschiedenis als een reeks 'Tijdperken', en schetst een neerwaartse spiraal van een Gouden Tijdperk zonder ziektes, toen de aarde oogsten voortbracht zonder dat er verbouwd hoefde te worden, via een Zilveren Tijdperk vol schermutselingen, een gewelddadig Bronzen Tijdperk, een vierde Heroïsch Tijdperk, tot het huidige IJzeren Tijdperk, waarin 'mannen overdag voortdurend werken en wenen, terwijl ze 's nachts wegwijnen en sterven'. Hoewel voor Hesiodus het Heroïsch Tijdperk verschilt van de periode waarin hij leeft, hadden voor veel andere schrijvers verhalen die wij als mythen beschouwen, bijvoorbeeld die over de Trojaanse Oorlog, betrekking op waargebeurde geschiedenis, waarvan de gevolgen nog steeds werden gevoeld in de vijfde eeuw en daarna. Dit was in niet-geringe mate te danken aan twee epische dichtwerken: de *Ilias* en de *Odyssee*, die volgens de Grieken het werk waren van één man: Homerus.

Meer dan welke werken ook, definieerden Homerus' epen wat het betekende om Griek te zijn. Oorspronkelijk waren ze mondeling tot stand gekomen, maar ze werden spoedig na de uitvinding van het alfabet opgeschreven, bij de aanvang van een grote diaspora toen veel Griekse steden kolonies stichtten en handelsposten zo ver weg als Byzantium bij de Zwarte Zee (ca. 657), Naucratis in Egypte (eind zevende eeuw), Cyrene in Libya (ca. 630) en Massilia (Marseille) in Frankrijk (ca. 600). Terwijl de echte wereld uiteenviel, bewaarden de epen in de verbeelding een tijd waarin de Grieken kortstondig verenigd waren in één gemeenschappelijke onderneming.

Net als in de dichtwerken van Hesiodus, wordt Homerus' wereld bevolkt door zowel mensen als goden, en de Trojaanse Oorlog voltrekt zich tegelijkertijd in het menselijke domein en in het goddelijke. Soms overlappen de twee elkaar, wanneer de goden stervelingen dwarsbomen of helpen met hun ondernemingen. Beide epen tonen een grote betrokkenheid met de levens van hun hoofdpersonen en onthullen veel over hoe contemporaine Grieken hun plaats in de maatschappij en de geschiedenis zagen en hoe ze vonden dat verhalen (inclusief die over henzelf) konden worden gemanipuleerd.

Homerus en het begin van de biografie

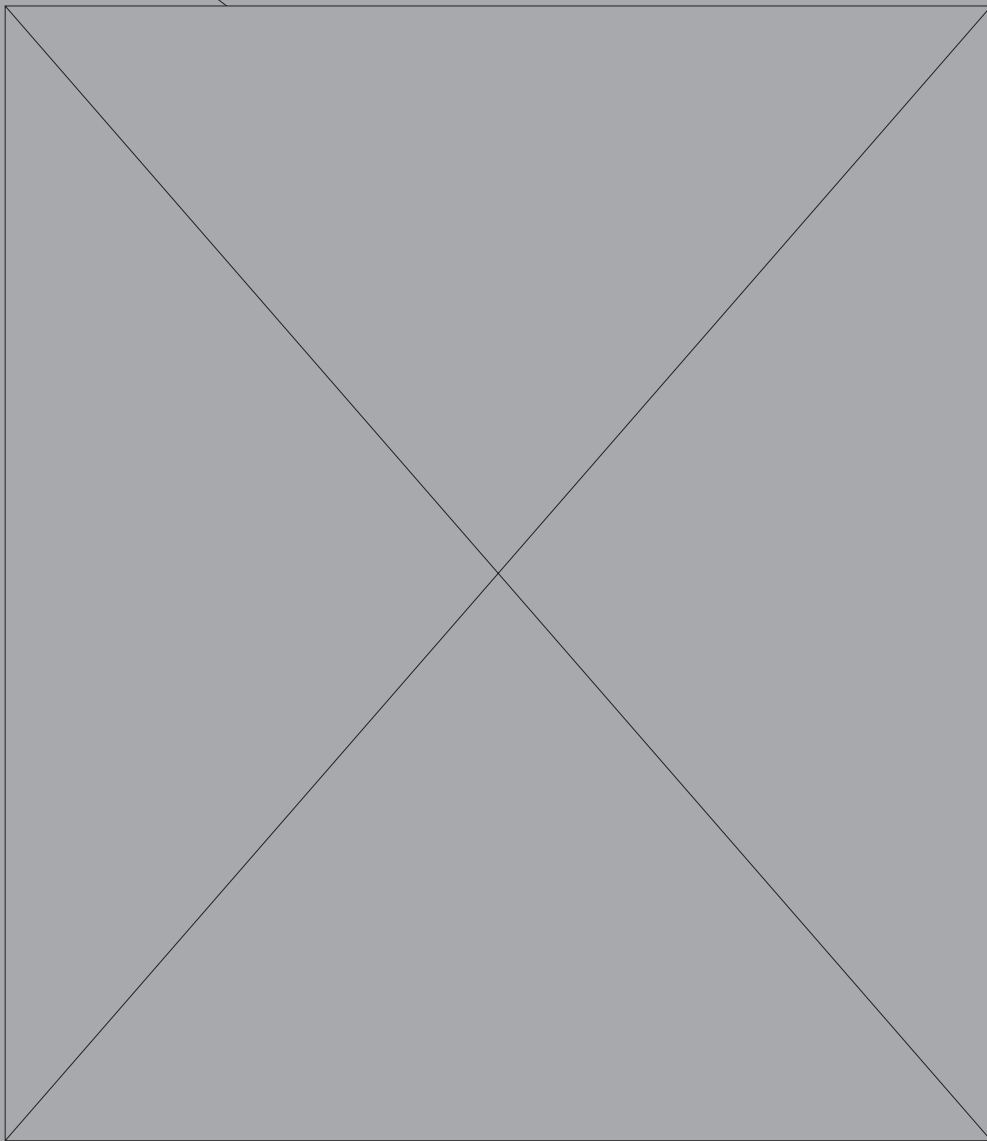
De eerste regel van de *Ilias* ('Bezing de wrok, godin, van Peleus' zoon Achilles') verkondigt dat dit een werk van inspiratie is, net zoals Hesiodus' *Theogonia*, en geen historisch onderzoek. Als de lezer in het werk vordert, wordt echter duidelijk dat het ook een goed gedocumenteerde studie is van de menselijke psyche; een stukje van de fictieve biografie van zijn held: Achilles. Achilles is geobsedeerd met de vraag hoe zijn leven zowel door tijdgenoten als door volgende generaties gezien zal worden, en ziet zichzelf als deel van een heroïsch continuüm. Terwijl hij rondhangt in zijn tent met zijn metgezel Patroclus, een wrok koesterend jegens de dominante Agamemnon, troost (of kwelt) Achilles zichzelf door op zijn lier te spelen, terwijl hij als een orale dichter zingt over 'de fameuze daden van mannen'.

Scenes uit de Trojaanse Oorlog staan afgebeeld op de *Tabula Iliaca Capitolina* (een marmeren reliëf uit de late eerste eeuw v.Chr./vroeg eerste eeuw n.Chr.). De Griekse vloot ligt voor de muren van Troje (links), terwijl soldaten vechten vanuit strijdswagens, te voet en vanuit de schepen (rechts).

Voor Achilles, net zoals voor vele klassieke en later Griekse aristocraten, is reputatie alles. Zijn moeder, de zeenimf Thetis, heeft hem verteld dat hij kan kiezen uit twee lotsbestemmingen: of hij leidt een lang maar onopvallend leven, of hij sterft jong en behaalt 'onsterfelijke roem'. Achilles kiest voor het laatste en wordt daarmee voor de komende eeuwen een inspirerend voorbeeld voor veel ambitieuze jongemannen. Zoals de Griekse polyhistor Plutarchus, die schreef aan het einde van de eerste of het begin van de tweede eeuw n.Chr., schrijft: toen **Alexander de Grote** Troje bezocht, werd hem gevraagd of hij de lier wilde zien die toebehoorde aan de Trojaanse prins Paris (die zelf ook bekendstond als Alexander). Alexander antwoordde dat Paris alleen maar 'lichtzinnige ballades' had gezongen 'bestemd om vrouwenharten mee te veroveren', daarom zou hij liever de lier van Achilles zien 'waarmee hij de fameuze daden van mannen bezong'.

Odysseus, de held van de *Odyssee*, toont nog een manier waarop een Griek zijn eigen geschiedenis kan beleven. Als een man van 'vele listen' is hij de antithese van de jonggestorven Achilles. Zijn grootste wens is om te overleven, terug te keren naar

Gouden dodenmasker uit ca. 1500, gevonden in Mycene. Toen de archeoloog Schliemann een vergelijkbaar masker optilde, beweerde hij dat het gezicht eronder heel even intact bleef, wat leidde tot zijn beroemde telegram: 'Ik heb het gezicht van Agamemnon gezien.'

huis en welvarend oud te worden met zijn familie. Niettemin heeft ook Odysseus oog voor zijn reputatie. Tijdens zijn langdurige reis is zijn faam al zodanig verspreid dat hij, wanneer hij aankomt op het verafgelegen mythische eiland Scheria, een bard hoort zingen over zijn heldendaden in Troje. Opmerkelijk is dat Odysseus elke keer iets anders vertelt als hem gevraagd wordt te verhalen over zijn reizen. Soms is het een variatie op de waarheid, soms een compleet verzinsel (zo doet hij een keer alsof hij een Kretenzische prins is), altijd zorgvuldig erop berekend om zijn toehoorders van dat moment te boeien.

Hoewel Odysseus een fictief personage is, slaat zijn luchthartige houding ten opzichte van 'feiten' over op veel echte biografen uit de oudheid, want de biografie had haar wortels in het *encomium* (geschrift of toespraak waarin de overledene geprezen wordt). De oudste bewaard gebleven biografieën (geschreven in de vierde eeuw door Isocrates en **Xenophon**) vallen beide onder deze categorie, waarbij Xenophons pseudobiografische *Cyropaedia* (over de opvoeding van Cyrus) meer fantasie dan feiten bevat. Ze streven er allemaal naar om hun onderwerpen in een zo gunstig mogelijk daglicht te stellen, net als het geval is bij de grotendeels fictieve verslagen van perioden uit het leven van **Socrates** die kort na zijn terechtstelling verschenen.

Ook al werd vanaf de vijfde eeuw een of andere vorm van biografie bedreven, het merendeel van wat bewaard is gebleven dateert van de Romeinse keizertijd. De productieve Plutarchus gebruikte het genre toen om de banden tussen de twee culturen te versterken door beroemde Grieken en Romeinen te vergelijken, zowel historische als mythologische figuren. Voor Plutarchus (die opgroeide toen de evangelieschrijvers het leven van Christus onderzochten) waren biografieën een manier om filosofische waarheden te onderzoeken. Hun onderwerpen werden gekozen als de belichaming van zonde of deugd, met voorvallen of verdraaide anekdotes die waren geselecteerd om een morele kwestie te illustreren.

In de derde eeuw n.Chr. gebruikte Diogenes Laërtius zijn *Leven en leer van beroemde filosofen* meer als kapstok voor verzonden anekdotes (en als aanleiding om zijn eigen nogal matige poëzie te publiceren) dan als diepgaande verkenningen van levens binnen een historische, sociale of filosofische context. Vergelijkbaar hiermee is de Byzantijnse encyclopedie *Suda*, waarvan de auteurs toegang hadden tot meer bronnen dan wij, gebaseerd op lukraak geselecteerde anekdotes, waarbij zelfs de onwaarschijnlijkste details werden geaccepteerd als het een goed verhaal opleverde. Soms (zoals bij de levens van **Sappho** of **Empedocles**) zijn de fictieve elementen overduidelijk, maar in andere gevallen is het lastiger om de waarheid te achterhalen (wat was de werkelijke status van **Aspasia** in het Athene van Pericles?). Zelfs wanneer ze niet de Muzen ter inspiratie aanriepen, waren de klassieke biografen niet minder creatief dan de epische dichters. We gaan hieraan op eigen risico voorbij.

De Logographoi en het begin van de geschiedschrijving

De oude Grieken waren er dol op om overgeleverde waarheden te verfraaien. Het verhaal van de Trojaanse Oorlog mag zich dan ontwikkeld hebben op basis van een reeks waargebeurde maar relatief kleine schermutselingen (gestaafd door

archeologische vondsten) tot een episch tien jaar durend beleg (niet gestaafd), waarbij in de details verre herinneringen zijn opgenomen aan sociale structuren, fysieke objecten en enkele echte personen. Een bepaalde mythe of historische gebeurtenis kon vaak bestaan in een veelheid van tegenstrijdige versies die tegelijkertijd floreerden over een geografisch gescheiden wereld. Zolang mensen alleen maar vermaakt wilden worden, was dit geen probleem; maar als het ging om betrouwbare informatie en de ontwikkeling van wat wij zouden herkennen als geschiedschrijving, was een frisse aanpak noodzakelijk.

Het Griekse alfabet werd onder meer gebruikt voor het bijhouden van verslagen en de publicatie van documenten, waaronder wetgeving – de wetten van de politiek hervormer Solon (een vage maar in wezen historische figuur uit de late zevende en vroege zesde eeuw) waren geschreven op grote houten borden die bevestigd waren aan een draaiende spil en uitgesteld werden in het *Prytaneum* (stadhuis) van Athene. Uiteindelijk, waarschijnlijk in de vijfde eeuw, ontwikkelden ze zich tot volledige archieven. Het is de vraag in hoeverre zulke documenten door klassieke geschiedschrijvers werden geraadpleegd, maar in de zesde eeuw, in overeenstemming met een groter wetenschappelijk bewustzijn, begonnen oudheidkundigen (of *logographoi*) onderzoek te doen en kronieken te schrijven in prozavorm, variërend van verzamelingen genealogieën tot annalen van steden. Hoewel de meeste niet meer waren dan droge verslagen, betekenden ze een ware omwenteling voor de bestudering van het verleden en de verhouding van de mens hiermee. Helaas zijn hier slechts fragmenten van bewaard gebleven.

De meest vernieuwende logographos was Hecataeus van Milete. Hij was geboren rond 550 en beweerde verschillende varianten van mythologie en recente geschiedschrijving te rationaliseren, om zodoende een wetenschappelijke, ordelijke samenvatting te maken. In zijn *Genealogieën* verklaart hij: 'Ik schrijf wat ik de waarheid acht, aangezien ik de verhalen van de Grieken zowel talloos als onzinnig vind.' Misschien was hij geïnspireerd door een tocht naar Egypte voor onderzoek. Hier (schrijft Herodotus) onthulden de priesters in Thebe bewijs voor een priesterlijke tak die 345 generaties terugging. Vóór zijn bezoek geloofde Hecataeus dat de mensheid slechts zestien generaties geleden was geschapen. Dankzij de Egyptenaren besefte hij dat heel zijn opvatting (en die van de Grieken) over het verleden ingrijpend herzien moest worden.

Zelfs in Hecataeus' *Genealogieën* speelden de goden een beslissende rol, terwijl het 'wetenschappelijk onderbouwde' verslag van de schepping van de wereld door zijn tijdgenoot Acusilaus van Argos niet veel meer was dan een prozaversie van Hesiodus' *Theogonia* – hoewel Acusilaus beweerde dat zijn bestudering van antieke bronzen tabletten, opgegraven op zijn eigen landgoed, het accurater maakte. Acusilaus was niet de eerste die de waarde van archeologisch bewijs inzag. In de zesde eeuw werd deze gloednieuwe discipline al gebruikt om het heden met het verleden te verbinden, zij het niet altijd voor wetenschappelijke doeleinden. In 560 ontving Sparta al een voorspelling dat het niet het naburige Tegea zou verslaan totdat het

de beenderen van de held Orestes zou vinden en opnieuw zou begraven. Gelukkig hoorde een Spartaanse bezoeker van Tegea over de recente opgraving en herbegravenis van een antieke doodskest die een skelet van drie meter lengte bevatte. Zulke heroïsche afmetingen konden toch zeker alleen maar toebehoren aan Orestes? De beenderen werden opnieuw opgegraven en huiswaarts gestuurd, en Tegea werd verslagen. Vandaag de dag verwijzen we Orestes naar het rijk van de mythologie, maar laten we niet te snel de Spartanen van naïviteit beschuldigen, aangezien Schliemann nog niet eens zo heel lang geleden beweerde dat hij in Mycene het gezicht van Orestes' vader Agamemnon had gezien.

Deze herziening van de geschiedenis leidde de Grieken in verschillende en soms tegengestelde richtingen. Terwijl mannen als Hecataeus (en ook, in zekere zin, de Spartaanse archeologen in Tegea) probeerden eeuwen aan opeengehoopte verzinsels weg te schrapen om de waarheid te ontdekken over in wezen mythologische gebeurtenissen, zagen anderen, gefrustreerd door een gebrek aan bewijsmateriaal, er geen been in om van alles te verzinnen om zodoende een meer afgerond, uitgebreider, maar uiteindelijk veel bedrieglijker beeld te produceren van hun eigen geschiedenis.

Desondanks is er vanaf de zesde eeuw voldoende historisch, archeologisch en epigrafisch bewijsmateriaal bewaard gebleven op basis waarvan we een leven van iemand als **Pisistratus** kunnen reconstrueren, het onderwerp van de eerste biografie in dit boek. Wat Pisistratus extra interessant maakt binnen de context van de Griekse geschiedenis, is het feit dat hij zelf deel uitmaakte van de herziening van het verleden. Hij manipuleerde het bewust en zelfs op cynische wijze om zijn politieke doeleinden te dienen en die van zijn stad Athene. Maar als we zijn leven bekijken, moeten we daarbij bedenken dat hij qua zienswijze veel dichter stond bij de wereld van Homerus dan bij die van ons. Voor Pisistratus, net als voor de legendarische Achilles (en de blinde Epizelus, trots op zijn ontmoeting met een halfgod die hem waardig maakte zijn naam te dragen – die 'Benijdenswaardig' betekent), was er nog steeds een echt gebod om een leven van 'onsterfelijke roem' te leiden en er zo zeker van te zijn dat zijn prestaties deel zouden worden van dat grotere geheel: 'de fameuze daden van mannen'.

Hoofdstuk 2

Het tijdperk
van de
tirannen

PISISTRATUS (ca. 605? – 528)

Tiran van Athene

Pisistratus was zo'n overtuigende acteur dat hij, door deugden te veinzen die hem vreemd waren, meer bijval oogste dan zij die ze werkelijk bezaten.

Plutarchus, *Leven van Solon*, 29

In het midden van de zesde eeuw werd de Atheense politiek gedomineerd door drie machtige families: de Boutaden, de Alcmaeoniden en de Pisistratiden. Deze laatsten waren rijke landeigenaars wier landgoederen in oostelijk Attica zich uitstrekten van het heiligdom aan de kust bij Brauron in het noorden tot aan de vlakte van Marathon, waar het harde zand van het langzaam oplopende strand ideaal was voor een bij uitstek aristocratische sport als het rijden met strijdwegens. De familie vond dat zij recht had op haar privileges en rijkdom – zij beweerde dat hun wortels vijf eeuwen teruggingen tot niet alleen Codrus, de laatste grote koning van Athene, maar ook tot Nestor, koning van Pylus, een hoofdpersoon in de verhalen over de Trojaanse Oorlog. De kracht van de geschiedenis (of mythe) zorgde voor bedwelmende propaganda.

Maar propaganda kon verschillende uitwerkingen hebben. Verhalen deden de ronde over hoe een van de Pisistratiden, Hippocrates, tijdens de Olympische Spelen van 608 of 604 een zorgwekkend voorteken ontving van de goden. Terwijl hij aan het offeren was, begonnen de ketels te koken en over te stromen hoewel eronder geen vuur was gemaakt. Dit betekende volgens rivalen dat Hippocrates nooit een zoon zou mogen krijgen, maar het voorteken werd door Hippocrates zelf net zo makkelijk genegeerd. Kort daarop beviel zijn vrouw van Pisistratus.

Er is weinig bekend over het vroege leven van Pisistratus. Hij was zeer aantrekkelijk en de neef (en wellicht minnaar) van de wetgever Solon. Het was Solon die als eerste Pisistratus' honger naar macht onderkende. In de jaren zestig van de zesde eeuw voerde Pisistratus Athene aan in de oorlog tegen het naburige Megara. Toen zijn populariteit vervolgens toegenomen was door de overwinning, deed hij in 561 een poging de tiran (*tyrannos*)¹ van zijn stad te worden. Hierdoor kwam hij recht

1 Een 'tiran' was bij de oude Grieken de benaming van een koning of alleenheerser die zich op onwettige wijze (via een staatsgreep) van de regering meester had gemaakt. Dat waren dus niet per definitie 'tirannen' in de moderne betekenis van het woord (dwingeland).

Aristocratieën en tirannieën

Tot aan het einde van de zesde eeuw werden alle Griekse stadstaten geregeerd door machtige families. In het 'Heroïsche Tijdperk' van Homerus en Hesiodus lag de macht in handen van koningen (*basileis*). Later waren zulke autocraten bekend als *tyrannoi*. De aard van hun bewind hing grotendeels af van het karakter van elke basileus of tiran, maar kon waarschijnlijk niet zonder samenwerking met een soort wetgevende raad van bestuurders. Vandaag de dag heeft 'tiran' negatieve connotaties, maar veel basileis en tirannen waren naar verhouding welwillend en rechtvaardig. In het begin van Hesiodus' *Theogonie*, geschreven voor een overwegend aristocratisch publiek, lezen we hoe een goede basileus regeert: 'Het hele volk luistert naar hem. Zijn oordelen zijn rechtvaardig en rechtsgeldig. Met één overtuigend argument beslecht hij bittere ruzies door vriendelijk te spreken met zachte woorden.' Problemen ontstonden wanneer tegenover elkaar staande aristocratische families (niet zelden) probeerden zelf de ultieme macht te grijpen. Degenen die de meeste steun hadden, bleken natuurlijk het meest succesvol. In hun poging het volk gunstig te stemmen, stonden ze steeds meer van hun macht af aan een steeds sterker wordende populaire volksvergadering, die op haar beurt bijdroeg aan de geboorte van de democratie.

tegenover de leiders van de twee andere Atheense dynastieën te staan: de Boutade Lycurgus en de Alcmaeonide Megacles. Veelzeggend is de manier waarop hij hun samenwerking overwon.

Nadat hij opzettelijk zichzelf en zijn ezels had verwond, reed Pisistratus zijn met bloed overdekte strijdswagen naar het centrum van Athene, waar hij hijgend het (onware) nieuws verspreidde dat hij op het nippertje ontkomen was aan een moordaanval door zijn politieke vijanden. Solon beschuldigde Pisistratus van leugens, maar de Atheners waren zeer verbolgen. Ze gaven hem een lijfwacht en begeleidden hem als hun heerser naar de Acropolis, het rotsige plateau dat eeuwenlang de machtszetel was geweest. Pisistratus had zijn doel bereikt, maar hij was onwillig of niet in staat om zijn wil door middel van macht op te leggen. Zelfs verstokte democraten zouden later toegeven, zij het ongaarne, dat zijn heerschappij rechtvaardig, wettelijk en goed was. Zijn vijanden waren hier echter niet van onder de indruk. In een zeldzaam vertoon van solidariteit begroeven Lycurgus en Megacles hun wederzijdse vijandigheden en bundelden hun krachten. In 556 brachten zij Pisistratus ten val en verdreven hem uit Athene. Maar hun verbond, altijd al onbestendig, viel uit elkaar, en het jaar daarop onderhandelde Megacles in het geheim met Pisistratus om zijn thuiskomst te verzekeren.

Om de families met elkaar te verbinden, bood Megacles Pisistratus de hand van zijn dochter. Pisistratus aanvaardde die, scheidde van zijn toenmalige vrouw en, met de hulp van Phya, een lange en beeldschone vrouw afkomstig van een van zijn landgoederen, bereidde hij zijn terugkeer voor. Zijn eerste greep naar de macht was spectaculair geweest, maar zijn tweede was ronduit teatraal. Want terwijl Pisistratus Athene binnenreed in zijn strijdswagen, verspreidden zijn medewerkers zich door de stad en verklaarden enthousiast dat Athene hem in eigen persoon naar huis begeleidde. In werkelijkheid was het echter Phya die naast hem reed, gekleed in een compleet harnas en een goddelijke autoriteit uitstralend; uitstekend gecast als godin. Of de inwoners van Athene deze list geloofden of (zoals later geschiedschrijvers) het een hoop onzin vonden, het resultaat was hetzelfde: Pisistratus was tiran.

Maar zijn positie was nog steeds niet zeker. Megacles verspreidde geruchten dat Pisistratus zijn nieuwe vrouw dwong tot tegennatuurlijke seks. Toen vrolijke roddel omsloeg in gevaarlijke dreigementen, ontvluchtte Pisistratus opnieuw de stad. Maar hij zwoer dat hij terug zou komen. Hoewel hij een banneling was, riep hij toch respect en angst op; met behulp van mensen die hem nog iets verschuldigd waren, begon hij zijn macht te consolideren. Thebe, Argos en het eiland Naxos leverden huurlingen en geld, en in 546, samen met zijn zonen **Hippias** en Hipparchus, keerde Pisistratus terug naar Attica aan het hoofd van een groot leger. Ze kwamen bij Marathon aan land en rukten al gauw op naar Athene via Pisistratus' voormalige landerijen. Vreemd genoeg werden Megacles en zijn mannen volkomen verrast. Ze kwamen naar buiten en liepen hen pocherig tegemoet, in gelukzalige onwetendheid over de dreiging die hun te wachten stond. Terwijl Megacles een beschaduwde siësta hield bij een heiligdom gewijd aan Athene, gaf Pisistratus het bevel om aan te vallen. Megacles' manschappen werden in de pan gehakt. Pisistratus was terug en gedurende de daaropvolgende achttien jaar, tot aan zijn vredige dood in bed in 528, heerste hij over Athene als onbetwiste tiran. Latere generaties herinnerden het zich als een gouden tijdperk.

Dankzij zijn ontwapenende manier van doen, zijn publieke werken en de moeite die hij nam om het volk (in het Grieks: de *demos*) te ontwikkelen, werd Pisistratus gezien als mild, meelevend en vergevend; meer als een gewone burger dan als een tiran. In een *polis* (stadstaat) die zo recentelijk nog verdeeld was, had hij duidelijk in de praktijk de voordelen geleerd

Athene, beschermgodin van Pisistratus' stad, is luisterrijk afgebeeld op een metalen plaat, ca. 530. Pisistratus kleedde een meisje als de godin om hem te vergezellen toen hij na zijn ballingschap terugkeerde naar Athene.

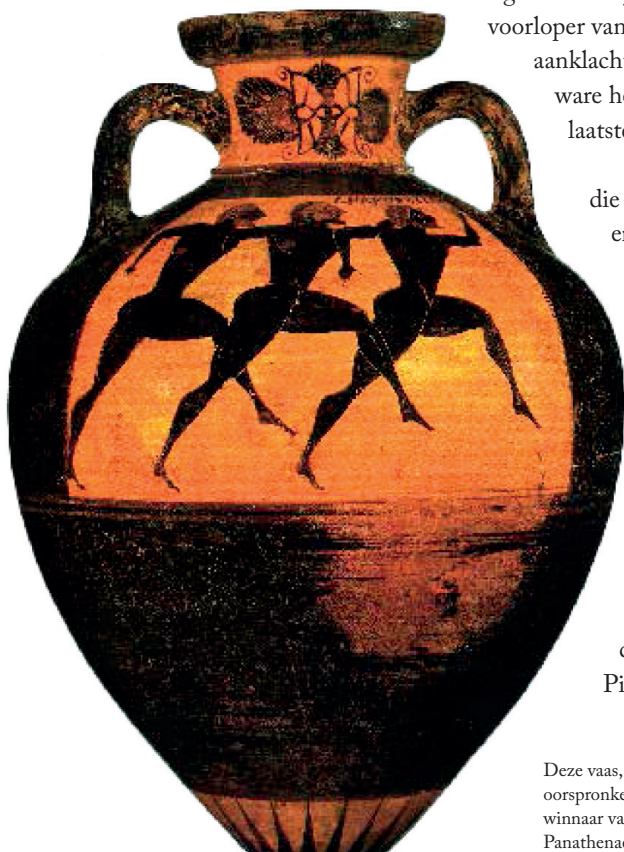
van regeren met een meerderheid van stemmen. Dus dong hij naar de gunst van het volk door middel van wetgeving, publieke werken en omkoping. Omdat hij het belang inzag van het op peil houden van Athenes voedselvoorraad, stemde hij er tegenover een lid van een rivaliserende dynastie, Miltiades de Oudere, mee in om tiran te worden van een nieuwe kolonie in de Chersonesus, in ruil waarvoor Miltiades de graankonvooiën van de Zwarte Zee zou bewaken. Tegelijkertijd benoemde hij zijn eigen zoon, Hege-sistratus, aan de andere kant van de Dardanellen als tiran van Sigeum om een waakzaam oog te houden op zowel de zeestraten als Miltiades.

Pisistratus stimuleerde Attica's agrarische economie door genereuze leningen en benoemde een raad van rondreizende rechters om ervoor te zorgen dat boeren dezelfde rechten hadden als de stedelijke Atheners. Om het leven in de stad te verbeteren en werkgelegenheid te stimuleren, startte hij een ambitieus bouwproject: een aquaduct om de stoffige Agora te voeden, een *propylaea* (doorgang) voor de Acropolis en een tempel van de Olympische Zeus bij de Atheense rivier de Ilissus. Zijn motieven waren niet helemaal onbaatzuchtig – door de stedelingen aan het werk te houden en de boeren bezig in hun velden, hadden ze minder tijd om elkaar op te stoken, terwijl de tien procent belasting die hij hief op hun winsten zijn eigen rijkdom vergrootte. Niettemin deed hij zijn uiterste best om te laten zien dat hij de wet handhaafde; hij huurde een

brigade van Scytische boogschutters in als een soort voorloper van de politie en onderwierp zich aan een aanklacht van doodslag. Hij zou terecht zijn, ware het niet dat zijn aanklager zich op het laatste moment terugtrok.

Maar het was Pisistratus' bredere visie die zijn stad het meest transformeerde en opstuwde in de vaart der volkeren.

Om de toekomst van de stad te helpen vormgeven, herzag hij Athenes verleden. De meeste Grieken vertrouwden voor hun kennis van het verleden nog steeds op mondelinge overlevering en epische poëzie, waarin feiten al gauw verfraaid werden en realiteit verdronk in mythe. Om hun status te bekrachtigen, beweerden veel aristocratische families banden te hebben met helden van deze legendarische verhalen. Nu ging Pisistratus hetzelfde doen voor Athene.

Deze vaas, die gesigineerd is door de schilder Nicias en oorspronkelijk olijfolie bevatte, werd overhandigd aan de winnaar van een hardloophwedstrijd in een van de eerste Panathenaïsche Spelen, opgericht in 556.

Griekse polissen

Gedurende de periode die in dit boek behandeld wordt, vormde de polis – de stadstaat – het hart van de Griekse samenleving. Fysiek gezien bestond een polis uit een afzonderlijk stuk landbouwgrond, doorgaans met een enkel stedelijk centrum, bijvoorbeeld het gebied van Attica met als hoofdstad Athene. Belangrijker nog echter was de polis als collectieve belichaming van zijn inwoners (*polites*) – in het geval van Attica de Atheners. In het stedelijke hart van de polis bevonden zich de openbare ruimtes, zoals tempels, waarbuiten burgers zich konden verzamelen om offers te brengen aan hun beschermgoden ten bate van de gemeenschap; *agora's* of marktplaatsen, waar men bijeenkwam om handel te drijven; en (in democratische polissen) open ruimtes waar burgers over politiek konden praten: zaken die wezenlijk waren voor het bestaan van de polis. In de loop der tijd lieten veel polissen andere ontmoetingsplaatsen bouwen voor grootschalige stedelijke evenementen, zoals theaters en stadions.

Op zijn hoogtepunt bestond de Griekse wereld uit meer dan duizend polissen, waarvan sommige met ruim honderd inwoners en een handvol met tienduizenden. Vele daarvan waren het gevolg van kolonisatie, maar zelfs wanneer een kolonie ver weg was opgezet, onderhield zij nog steeds nauwe banden met de *metropolis* ('moederstad'), die haar gesticht had. Omdat elke polis zijn eigen specifieke karakter had en vaak zijn eigen regeringssysteem, was rivaliteit niet ongewoon. In het gunstigste geval kwam dit tot uiting in de Olympische en andere panhellenistische spelen, in het ergste geval in de oorlogen die regelmatig woedden tussen Griekse steden.

De gevierdste epische gedichten waren de *Ilias* en de *Odyssee*. Ze ontstonden in het oostelijke Egeïsche Zeegebied en werden aanvankelijk mondeling verspreid (in zeer uiteenlopende vormen) door heel de Griekse wereld. In het besef dat het bewaken van hun inhoud in zekere zin gelijkstond met het bewaken van de visie die de Grieken op hun gedeelde verleden hadden, gaf Pisistratus opdracht tot het schrijven van een 'geautoriseerde versie'; de basis van de teksten die we vandaag de dag bezitten. Tegelijk gebruikte hij dit project ten voordele van Athene: waar mogelijk werden regels toegevoegd om het aanzien van de stad en haar internationale *kudos* (glorie) te verhogen.

Pisistratus verhoogde Athenes status ook op andere manieren. Recentelijk waren er drie nieuwe internationale festivals opgericht om te concurreren met de Olympische Spelen: de Pythische Spelen van Delphi en de Isthmische Spelen in Korinthe (beide gedateerd op 582) en de Nemeïsche Spelen (wellicht opgericht in 573). In 556 voegde Pisistratus hier de Grote Panathenaeïsche ('Geheel Atheense') Spelen aan toe, die elke vier jaar werden gehouden en openstonden voor deelnemers uit heel de Griekssprekende wereld. Ze ontstonden uit een jaarlijks festival dat terugging tot de legendarische koning Erechtheus en bestonden uit sportwedstrijden, offers, een processie en de overhandiging van een gewaad aan een oud olifhouten

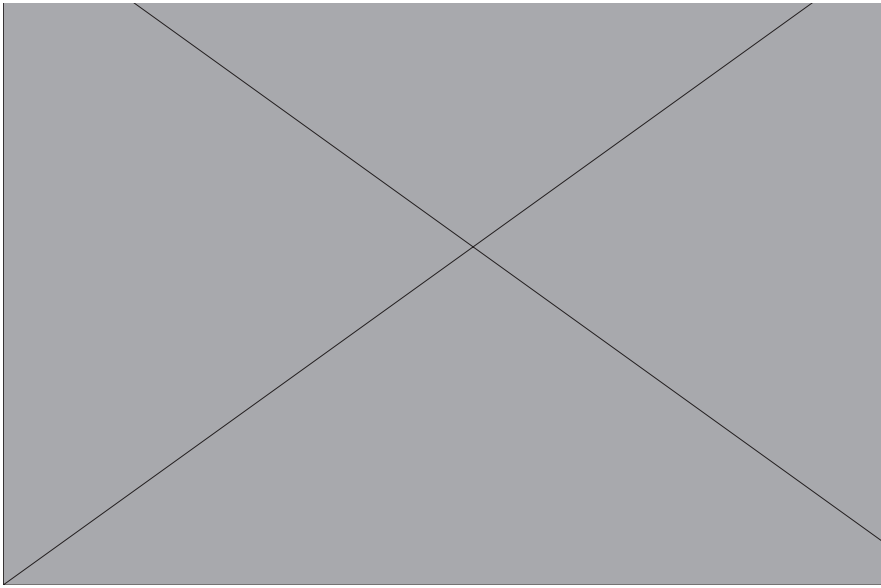
De Eleusinische mysteriën

Eleusis, 21 kilometer ten noordwesten van Athene aan de Baai van Salamis, huisvestte een van de diepgaandste spirituele cultussen in het oude Griekenland. Volgens een legende zou Persephone, door de god Hades ontvoerd naar zijn onderwereld, hier teruggegeven zijn aan haar moeder Demeter, de godin van de landbouw. Deze gebeurtenis werd elk jaar in september herdacht met een processie van Athene naar Eleusis en de opvoering van de Grotere mysteriën. Toegang was alleen mogelijk na een reeks initiaties (*mystes* betekent 'initiëren'), maar aangezien op het onthullen hiervan de doodstraf stond, is het niet verwonderlijk dat hierover weinig bekend is. Zeldzame bronnen (waaronder kerkvaders) opperen dat vereerders Grieken moesten zijn vrij van bloedschande en dat de ceremonie culmineerde in het onthullen van een korenaar, die in de vorige oogst was afgesneden en het zaad voor toekomstig leven bevatte. Zo vierden de mysteriën de cycli van de natuur en boden hoop op een leven na de dood. Gezien het feit dat de door hen aanbeden goden Demeter en Dionysus waren, goden van brood en wijn, zien sommigen hierin een voorloper van de christelijke eucharistieviering. De Eleusinische mysteriën trokken vereerders aan vanuit heel de Griekse wereld en later ook vanuit het Romeinse Rijk, toen de toelatingseisen af en toe op spectaculaire wijze werden weggewuifd. Zo werd keizer Nero ingewijd, ook al had hij zijn moeder vermoord. Het heiligdom werd uiteindelijk gesloten door de christelijke keizer Theodosius in 392 n.Chr. en vier jaar daarna ontheilgd door Alarik de Visigoot.

beeld (of *xoanon*) van de godin Athene, dat uit de hemel gevallen zou zijn: de belichaming van Athenes ziel. Doordrenkt van praal en ceremonieel vertoon, vervulden de spelen een grote rol in het stedelijke leven, hoewel ze nooit de uitstraling van de andere vier verkregen, misschien omdat ze zo chauvinistisch waren.

Intussen breidde Pisistratus het Atheense grondgebied uit. In Eleusis bracht hij de Heilige mysteriën onder het gezag van Athene, terwijl hij in Athene zelf een nieuw festival gewijd aan Dionysus stichtte. Generaties lang hadden dorpsfeesten bestaan uit groepsgewijs dansen op liederen die de daden van voorvaderlijke helden herdachten. Recentelijk had een speler, Thespis genaamd, de dansgroep verlaten om de rol aan te nemen van een van de personages uit een lied. Hij werd daarmee de eerste vastgelegde acteur; het westerse toneel was geboren. Pisistratus (die ooit de lieflijke Phya had gecast als de godin Athene) begreep heel goed het potentieel. In 534 stelde hij de Stedelijke Dionysia in, deels een kunstenfestival, deels een religieuze ceremonie, deels een wedstrijd voor burgers. Hierin speelden steeds verfijnder wordende toneelstukken een belangrijke rol, niet alleen in het vormen van het Atheense zelfbeeld, maar ook in het projecteren hiervan naar de rest van de wereld.

Deze sculptuur van een godheid met drie lichamen en een staart van kronkelende slangen, dat nog sporen draagt van de oorspronkelijke beschildering, sierde het fronton van de uit het midden van de zesde eeuw daterende tempel van Athene, door Pisistratus gebouwd op de Acropolis.

Ook wat buitenlandse politiek betreft, deed Pisistratus zijn best om zeker te zijn van goede relaties. Tijdens zijn verbanning had hij sterke banden gesmeed met Argos, Thessalia, Macedonië en de stad Eretria op het eiland Euboea, terwijl hij ervoor zorgde nog steeds op goede voet te blijven met hun vijanden. Niet dat hij een afwachtend beleid voerde. Hij stond volledig achter de annexatie van de Chersonesus door Miltiades de Oudere en leidde Athene in de oorlog tegen Megara. Daarnaast zag hij de voordelen op lange termijn van het uitbreiden van de Atheense invloed in het Egeïsche Zeegebied en installeerde daarom niet alleen zijn bondgenoot Lygdamis als plaatsvervangende tiran op Naxos, maar oefende ook druk uit op het eiland Delos.

Zich beroepend op een uitspraak van een orakel, nam Pisistratus het op zich om het eiland te zuiveren door stoffelijk overschotten op te te graven op een eeuwenoude begraafplaats dicht bij het heiligdom en ze weer te begraven aan de andere kant van het eiland. Het was een relatief eenvoudige onderneming, maar de gevolgen waren verstrekkend. Delos behoorde tot een kleine groep locaties die door heel de Griekse diaspora aanbeden werden, slechts vergelijkbaar met Delphi en Olympia op het vasteland. Door zichzelf te bestempelen als de man die door de goden was uitverkoren om het eiland te zuiveren, benadrukte Pisistratus zijn status en bevestigde Athenes aanspraak als een belangrijke deelnemer op het panhellenistische toneel.

Pisistratus kende zijn publiek goed. Zeil in oostelijke richting vanaf Delos en een schip zou de glinsterende steden van Ionië bereiken, waarmee de Atheense tiran zijn banden al aan het verstevigen was. Hier, op de kuststrook van Klein-Azië, waren de

Griekse kolonies enorm rijk geworden dankzij hun handel met Perzië en daar voorbij. Deze rijkdommen stimuleerden de ambities van een andere tiran: Polycrates van Samos. Terwijl Pisistratus zijn macht op het Griekse vasteland consolideerde, richtte Polycrates zijn eigen nieuwe rijk op, maar het zijne was gevestigd op zee.

POLYCRATES (? – 522)

Tiran van Samos

Zolang als mijn lied blijft bestaan, Polycrates, zul jij onsterfelijke roem genieten vanwege jouw schoonheid.

Ibycus, encomium van Polycrates (*Oxyrhynchus Papyri*, 1790)

In 546, terwijl **Pisistratus** zich voor de derde en laatste maal als tiran vestigde in Athene, voltrokken zich in het centrum van Klein-Azië gebeurtenissen waarvan de schokgolven de Griekse wereld dreigden te overspoelen. Het jaar ervoor was Croesus, koning van Lydia, verslagen door Cyrus de Grote en zijn gebieden werden opgenomen in het Perzische Rijk. Hiertoe behoorden de Griekse steden van Ionië.

Samos, met zijn bergachtige binnenland en vruchtbare vlakten vol wijngaarden, werd van het vasteland gescheiden door zo'n anderhalve kilometer zee. De eilandbewoners keken angstig toe. Desondanks vond de gevreesde invasie niet plaats. In plaats daarvan kwam de revolutie van binnenuit. Rond 540, tijdens een jaarlijks festival gewijd aan Hera, pleegden de drie zonen van tiran Aiakes een coup. Hun broederlijke loyaliteit bleek al gauw net zo weinig voor te stellen als hun toewijding aan hun vader toen de oudste broer, Polycrates, een van zijn broers doodde, de andere in ballingschap dreef, en zichzelf uitriep tot tiran van Samos.

Met steun van Lygdamis, Pisistratus' stroman op Naxos, begon Polycrates zijn regionale invloed uit te breiden. Volgens geruchten was zijn uiteindelijke doel niet alleen het opbouwen van een maritiem rijk, maar ook om over Ionië te heersen. Om dit voor elkaar te krijgen, sloot Polycrates een verbond met de Egyptische farao Amasis. Dankzij diens gulheid bouwde en onderhield hij honderd vermiljoen geschilderde oorlogsschepen, elk bemand met vijftig roeiers en een groep boogschutters, tegen een jaarlijkse uitgave van meer dan zeven ton zilver. Polycrates' schepen waren door Amasis bedoeld als bolwerk tegen Perzië, maar al gauw voerden ze rooftochten uit op naburige Griekse eilanden en spoedig daarna annexeerde Polycrates Lesbos. In 530 maakte Polycrates vervolgens een dramatische ommezwaai: hij liet Amasis in de steek ten gunste van Cambyses, de nieuwe 'koning der koningen'² van Perzië. Misschien had Polycrates, nooit vies van een beetje goud, een mooie hoeveelheid smeergeld ontvangen. Misschien had dit hem ook geholpen zijn vloot te veranderen. Naast zijn bestaande vloot, nu op weg naar Egypte, waren er nu namelijk ook veertig ultramoderne oorlogsschepen, *triremen* (vernoemd

2 'Koning der koningen' was een vorstentitel in het Oude Nabije Oosten, in grote delen het equivalent van de latere titel 'keizer', dus een vorst die heerst over andere vorsten.

De filosofen, kunstenaars, militaire en politieke leiders, schrijvers en wetenschappers uit het oude Griekenland creëerden van een groep stadstaatjes een beschaving die heden ten dage nog overal zichtbaar is. Maar wie waren deze mensen, wat weten we van hen en welke invloed hadden ze op elkaar? In deze originele aanpak springen we van tijdvak naar tijdvak in het oude Griekenland, dat zich ooit uitstrekte van Spanje tot India, maar vooral van de ene persoonlijkheid naar de andere. Van heersers als Pericles en Alexander de Grote naar filosofen als Empedocles en Plato, van schrijvers als Herodotus en Sophocles naar kunstenaars en wetenschappers als Apelles en Archimedes. Maar ook relatief onbekenden als de Olympische worstelaar Milo, de vrouwelijke intellectueel Aspasia en de schilder Zeuxis komen aan bod. Allemaal waren zij een product van hun tijd, want de wereld van Archimedes was net zo vreemd voor Pythagoras als voor ons in de huidige moderne tijd. Door hun verhalen in hun eigen tijd en samenleving te plaatsen, kunnen we hun impact op de wereld van vandaag begrijpen. De Griekse oudheid, zo blijkt eens te meer na lezing van dit werk met zijn schitterende illustraties, deels in kleur, is beslist de bakermat van onze westerse beschaving.

De Britse classicus David Stuttard doceerde klassieke talen in Edinburgh, St. Andrews en York. Hij is de oprichter van de toneelgroep *Actors of Dionysus*, die met veel klassieke werken optreedt op Britse middelbare scholen. Stuttard is een meester in vertellingen over de oude Grieken en heeft diverse boeken en toneelstukken op zijn naam staan. In het Verenigd Koninkrijk is hij vermaard om zijn toegankelijke en levendige schrijfstijl.

De echte kracht van dit boek ligt in het vermogen van de auteur om de context van het leven van de hoofdpersonen te verbinden met het effect van hun daden op hun samenleving en op elkaar. – Library Journal

www.omniboek.nl

Omniboek